

<https://doi.org/10.37919/0201-419X-2022.97.3>

УДК: 811.161.2'367.6:140.8](477)

ОРУДНИЙ ВІДМІНОК ІЗ ПОРІВНЯЛЬНИМ ЗНАЧЕННЯМ У ТЕКСТАХ ФІЛОСОФСЬКИХ ТРАКТАТІВ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ

ПОЛОВИНКО
Олена Сергіївна,

Olena
POLOVYNKO,

аспірант кафедри української мови, Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди;

вул. Валентинівська, 2, м. Харків, 61168; Україна;

e-mail: paniolena15@gmail.com

ORCID: 0000-0001-8477-4238

Postgraduate Student at the Department of Ukrainian Language, H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University;

2 Valentynivska St., Kharkiv, 61168;

e-mail: paniolena15@gmail.com

У статті на основі праць О. Потебні та Є. Тимченка визначено сутність порівнянь з орудним відмінком. Досліджено символіку об'єкта та суб'єкта конструкцій із урахуванням загального філософського тла творчості Г. Сковороди та алегоричності його мовлення. Указано різницю у тлумаченні культурних символів й універсалій та їх прочитанні письменником. Застосована методика етнолінгвістичного аналізу тексту для узагальнення символічного змісту конструкцій із орудним порівняльним відмінком.

Ключові слова: орудний відмінок, порівняльне значення, символ, етнолінгвістика, модальність.

Мова, якою послугувався Г. Сковорода, як відомо, залежала від жанру його творів, що відповідало тогочасній теорії трьох стилів. Найчастіше орудний порівняльний фіксуємо в його філософських трактатах, мова яких багата на художні засоби.

Орудний відмінок здавна привертв увагу науковців (Є. Тимченко, І. Вихованець, Г. Золотова, О. Мельничук, М. Плющ, А. Романченко, І. Слинько та ін.). Його функційне поле було висвітлене ще в «Граматичі словенській» Лаврентія Зизанія та «Граматичі слов'янській» Мелетія Смотрицького. Тоді значення відмінка зводилося до «творителный есть / имже творимъ: якъ челоуѣкомъ». Орудний зі значенням порівняння в той час

не виділяли. Уперше в українському мовознавстві про це значення згадує О. Потебня у праці «Из записок по русской грамматике» 1926 року. Свої гіпотези він будує на основі праці Б. Дельбрюка (1842–1922) «Ablativ, localis, instrumentalis im altindischen» 1867 року. Звертається і до робіт К. Георг-Зигмунда (1887–1961) та Ф. Міклошича (1813–1891). Спираючись на погляди цих лінгвістів, О. Потебня створює теорію про декілька відмінків у складі орудного. Для науковця в семантичному полі орудного відмінка зі значенням порівняння «відбулося пізнання через називання, порівняння, пізнаваного з раніше пізнаним» [Потебня 1888: 408], а також «спостерігається часткове злиття субстанцій» [там само: 487]. Дослідник визнає існування значень порівняння і перетворення: «Значення перетворення й порівняння існують поруч і в давній, і в новій мовах... Різниця між орудним перетворення та порівняння неграматична, тобто не формальна, а матеріальна, і може визначатися у кожному окремому випадку лише через широке коло думок, які не є граматичними одиницями» [там само: 488–489].

Важливим є зауваження Є. Тимченка, що «розвій у балтицьким і слов'янським середовищі був паралельний і не підкладає одности балтицько-слов'янської; виходячи з одних підстав, цей інструменталь в обох галузях прийшов до подібних skutків незалежно» [Тимченко 1926]. Так само й О. Потебня наголошував на незалежності від інших мов розвитку порівняльного значення в межах семантичної структури орудного відмінка в українській мові.

Порівняльні конструкції варто вивчати з урахуванням логікограматичної моделі порівняння, структура якої є наслідком подання 4-х складників:

а) предмета порівняння (компаратанта) – тобто, предмета чи явища, ознаки якого ми пізнаємо, розкриваємо за допомогою іншого;

б) образу порівняння (компаратора) – того, з чим порівнюється суб'єкт, тобто, предмета чи явища, що має яскраво виражені й добре відомі мовцеві ознаки й унаслідок цього використовується ним для характеристики пізнаваного;

в) основи порівняння – ознаки (або низки ознак), за допомогою якої здійснюється акт порівняння;

г) показника порівняльних відношень – засобу мовного оформлення порівняльної семантики. Показник порівняльних відношень відіграє вирішальну роль у реалізації компаративного змісту в чотирьохелементній моделі порівняльної конструкції («суб'єкт» – «об'єкт» – «основа» – «показник»), оскільки забезпечує її цілісність. Тобто, між компарантом і компаратором не існує реального зв'язку, він виникає лише у свідомості мовця, який прагне відтворити певну ситуацію дійсності [Сімонова 2010].

Беззаперечним видається той факт, що внутрішньою формою й одночасно передумовою порівняльної семантики орудного відмінка є значення суб'єкта, виражене формою орудного відмінка [Олексенко 2018: 170]. О. Олексенко зауважує, що хоча смисловий акцент припадає на агента порівняння, в основі виникнення такої семантики відмінка все одно лежить предикативно-характеризувальна функція, про яку писав В. Виноградов. Ознака, що лежить в основі метафоричного перенесення і становить ядро предикативно-характеризувального значення, у прямому мотивувальному значенні може бути несуттєвою, може виявлятися як його прихована конотативність і, відповідно, може не відбиватися в лексикографічному описі слова. Утворення порівняння в такому разі базується на довгому асоціативному ланцюжку [там само: 171]. На нашу думку, ірреальна модальність також є однією з найважливіших характерних ознак орудного відмінка з порівняльною семантикою.

Спираючись на вищезазначені характеристики, ми виокремили низку сполучень з орудним порівняльним відмінком у текстах філософських трактатів Г. Сковороди, який для розробки своєї концепції перш за все послуговується метафорою [пор. також: Ушкалов 2004: 419]. Г. Сковорода часто використовує синтаксеми типу: *Неосязаемая в Циркуль точка Источником есть всѣх фигур* [Сковорода 2011: 737]; *Всей Библии Слово создано в том, чтоб была Она единственным Монументом Начала* [там само: 739]. Декларативність і рішучість мови письменника, його вміння називати речі своїми іменами, не боячись осуду, пояснюють нагромадження структур, де орудний відмінок проявляє свою здатність виражати метафорику порівняння: *Жалом адского сего дракона есть весь род Грѣхов*

[Сковорода 2011: 221]; *Но сей Род всему сам есть Концем* [там само: 968]; *А без него он Чучелом и Пнем есть* [там само: 1284]. Ця функція орудного відмінка в тодішній мовній традиції переважала, на це звертали увагу О. Потебня та Є. Тимченко.

Порівняльна семантика орудного відмінка трапляється не так часто, але словосполучення, де вона є, яскраві, самобутні, з активним впливом біблійної символіки. Найчастіше для образу порівняння автор обирає лексеми, пов'язані зі світлом, Сонцем та тінню: *Како же не и Человѣкъ Божій Сонцем?* [Сковорода 2011: 232]. «Человѣкъ» як суб'єкт порівняння переймає усі риси об'єкта «Сонця» через те, що є тлінним носієм вічних цінностей за філософською парадигмою поглядів Г. Сковороди.

Та не тільки людину автор наділяє найвищими чеснотами: *Оно* [отечество] *ему Солнцем во всѣх Временах, а Сокровищем во всѣх сторонах* [Сковорода 2011: 171]. Тут «отечество» вже стає носієм божественного знання на рівні суспільному, а не особистісному. Символіку Сонця підсилює образ «Сокровище». Припускаємо, що скарб – це алегоричне втілення символіки золота, яке прирівняно до Сонця та Слова Божого. Важливість та священність інституту держави для людини й громадянина є беззаперечною в часі й просторі, на думку Г. Сковороди.

Мотив божественного знання продовжує концепт «світло». Продовженням Христа, носієм духовних знань є саме особистість, а не книги: *Евагеліе твое есть заложенный Фонарь, а Ты в нем сам Свѣтом* [Сковорода 2011: 258].

Тему природних стихій продовжує концепт «вітер», що у творчому доробку Г. Сковороди знаходить втілення в образі вихора. Це радше символ проведення часу без мети й користі, байдкування, а можливо й духовного убозтва, відсутності самовдосконалення: *Скажи мнѣ, как тебе не наскучит непрестанно вихром крутиться на пространных высотах небесных* [Сковорода 2011: 158].

Не оминає своєю увагою Г. Сковорода флору й фауну. У випадку *Першим ти пагонцем, хлопче, на світ од батьків народився* [Сковорода 2011: 144] виразно простежується символіка народження, оновлення, продовження роду. Концептосфера переродження знаходить своє продовження в образі «метелика»: *Нынѣ из ползущаго Червища востал еси Пернатым*

Мотыликом [там само: 231]. Цитата розкриває символіку «метелика» як душі, що досягла наступного ступеня свого розвитку.

Символіку світового порядку, життєвого циклу, космічної енергії продовжує образ «музика»: *Музыкою воздух растворенный шумит вокруг* [Сковорода 2011: 63].

Досліджений матеріал засвідчує, що компаративними вражають своєрідністю інтерпретації світу Біблії та навколишньої дійсності. Орудний порівняльний у творчому доробку Г. Сковороди допомагає глибше проникнути у внутрішній світ наратора, зрозуміти шкалу оцінки явищ довкілля та людини в ньому, викликає широке коло непересічних асоціацій та дає змогу зрозуміти, на яких саме контрапунктах культурна семантика найінтенсивніше взаємодіє з мовною.

Олексенко О.А. Орудний відмінок із семантикою порівняння в приєднаному вживанні. *Лінгвістичні дослідження*. Харків: ХНПУ ім. Г.С.Сковороди, 2018. №47. С. 169–174. URL: <https://doi.org/10.5281/zenodo.1204189> (дата звернення: 12.10.2022).

Потебня О.О. Из записок по русской грамматике. Харків, 1888. URL: <https://archive.org/details/izzapisokporuss00marrgoog/page/n6/mode/1up?view=theater>

Сковорода Г. Повна академічна збірка творів. Харків – Едмонтон – Торонто, 2011. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Skovoroda/Povna_akademichna_zbirka_tvoriv_zbirka.pdf (дата звернення: 02.10.2022).

Тимченко Є.К. Вокатив і інструменталь в українській мові. Київ, 1926. URL: <https://web.archive.org/web/20161220165300/http://zbruc.eu/node/57968> (дата звернення: 08.10.2022).

Ушкалов Л.В. Григорій Сковорода: Семінарії. Харків, 2004. URL: https://kharkiv-nspu.org.ua/wp-content/uploads/2014/04/Ушкалов_Сковорода.-Семінарії.pdf

Ушкалов Л.В. Світ українського бароко. Філологічні етюди. Харків, 1994. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Ushkalov_Leonid/Svit_ukrainskoho_baroko_filolohichni_etiudy.pdf

Ушкалов Л.В. Українське барокове богومислення. Сім етюдів про Григорія Сковороду. Харків, 2001. URL: https://books.google.com.ua/books?id=f_ah9QxLk48C&printsec=frontcover&hl=ru#v=onepage&q&f=false (дата звернення: 25.10.2022).

REFERENCES

Oleksenko, O.A. (2018). Instrumental case with semantics of comparison in pronominal use. *Linhvistychni doslidzhennia*, 47, 169–174. Kharkiv. URL: <https://doi.org/10.5281/zenodo.1204189> (in Ukr.) (accessed 12.10.2022).

Potebnia, O.O. (1888). From notes on Russian grammar. Kharkiv. URL: <https://archive.org/details/izzapisokporuss00marrgoog/page/n6/mode/1up?view=theater> (in Ukr.) (accessed 08.10.2022).

Skovoroda, H. (2011). A complete academic collection of works. Kharkiv – Edmonton – Toronto. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Skovoroda/Povna_akademichna_zbirka_tvoriv_zbirka.pdf (in Ukr.) (accessed 02.10.2022).

Tymchenko, Ye.K. (1926). Vocative and instrumental in the Ukrainian language. Kyiv. URL: <https://web.archive.org/web/20161220165300/http://zbruc.eu/node/57968> (in Ukr.) (accessed 08.10.2022).

Ushkalov, L.V. (1994). The world of Ukrainian baroque. Philological studies. Kharkiv. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Ushkalov_Leonid/Svit_ukrainskoho_baroko_filolohichni_etiudy.pdf (in Ukr.) (accessed 22.10.2022).

Ushkalov, L.V. (2001). Ukrainian baroque thinking about God. Seven sketches about Hryhoriy Skovoroda. Kharkiv. URL: https://books.google.com.ua/books?id=f_ah9QxLk48C&printsec=frontcover&hl=ru#v=onepage&q&f=false (in Ukr.) (accessed 25.10.2022).

Ushkalov, L.V. (2004). Hryhoriy Skovoroda: Seminary. Kharkiv. URL: https://kharkiv-nspu.org.ua/wp-content/uploads/2014/04/Ushkalov_Skovoroda.-Seminarii.pdf (in Ukr.) (accessed 21.10.2022).

Статтю отримано 02.10.2022

Olena Polovynko

INSTRUMENTAL CASE WITH COMPARATIVE MEANING IN TEXTS OF PHILOSOPHICAL TREATISES BY HRYHORIY SKOVORODA

As a basis for studying peculiarities of the instrumental case with a comparative meaning usage in texts of philosophical treatises by H. Skovoroda theoretical works of O. Potebnia and Ye. Tymchenko were taken, where the essence of comparison with

instrumental case was considered, and the views of other linguists were also taken into account. The object and the subject symbolism in constructions is studied, find out the general philosophical background of the author's works and the allegorical nature of his speech. Difference in interpretation of cultural symbols and universals and their reading by the writer is indicated. The method of ethnolinguistic text analysis is applied to generalize the symbolic content of constructions with the instrumental comparative case. This approach made it possible to determine that comparative constructions with the instrumental case in H. Skovoroda texts are not saturated with traditional folk poetic images, they are striking in their peculiarity of interpretation the Bible world and surrounding reality. The author often uses light and visual metaphor, mainly on its basis he builds his own concept of images-ideas, so the same plots acquire a new sound in the context of his works. Instrumental case with comparative semantic helps to penetrate deeper into the narrator inner world, to understand his scale of assessment of environmental phenomena and a person in it, causes a wide range of extraordinary associations and makes it possible to understand on which counterpoints cultural semantics most intensively interacts with linguistic.

Key words: instrumental case, comparison, comparative meaning, symbol, ethnolinguistics, modality.